

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«РОЗВИТОК СЕНСОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала:
магістрантка 2 курсу, KorO1-M20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Кара Іванна Ігорівна

Науковий керівник:
Гевчук Н.С., кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Рецензент:
Мельник Ж.В., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СЕНСОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	7
1.1 Проблема інтелектуальних порушень дошкільників в психолого- педагогічній літературі	7
1.2 Особливості розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями	18
1.3 Роль дидактичних ігор у сенсорному розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями.....	30
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СЕНСОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	34
2.1 Методика дослідження розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.....	34
2.2 Результати дослідження розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями	37
РОЗДІЛ 3 ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ СЕНСОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ..	62
3.1 Програма розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями	62
3.2 Сенсорна кімната як середовище для розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.....	74
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	84
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Питання інтелектуального розвитку, накопичення сукупного інтелекту в наш час є проблемою зберігання суспільства. Тому можливість дослідити рівень інтелектуального розвитку, визначити його структуру та особливості – є безперечною необхідністю в соціумі. Наразі є важливим розв'язання завдання успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у соціальну реальність нашої країни. У центрі цієї проблематики – дошкільник з інтелектуальними порушеннями. Саме науково обґрунтована корекція сенсорної діяльності такої дитини, психолого-педагогічний супровід її розвитку забезпечує підґрунтя створення передумов навчальної діяльності, успішної соціалізації дошкільників з інтелектуальними порушеннями та виводить на перший план потребу кардинально нового ставлення й підтримки такої дитини на етапі дошкільного дитинства у системі виховання – спеціального, інклюзивного та інтегрованого [27].

Отже, на сьогодні в системі дошкільної освіти України набуває все більшого значення питання інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями у заклади дошкільної освіти.

Про це свідчать нормативно-правові документи щодо соціалізації та навчання дітей з особливими освітніми потребами: Лист МОН України «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах» (2015), Наказ МОН України «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі» (2015), Наказ МОН України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2017), Наказ МОН України «Про затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних групах закладів дошкільної освіти» (2019).

Представлені нормативні документи є доказом необхідності прискіпливої уваги до дітей з інтелектуальними порушеннями. Проблеми корекційного

навчання та виховання таких дітей на різних етапах становлення психокорекційної педагогіки та психології в Україні були предметом вивчення багатьох науковців (В. Бондар, Л. Вавіна, О. Гаврилов, І. Дмитрієва, І. Єременко, М. Козленко, Н. Коломинський, М. Матвєєва, Г. Мерсіянова, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, Н. Стадненко, М. Супрун, К. Турчинська, О. Хохліна, Д. Шульженко та ін.).

Принципи корекційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями було закладено в працях Л. Виготського та знайшли своє продовження в дослідженнях О. Граборова, Г. Дульнєва, І. Єременка, Л. Занкова, В. Лубовського, В. Синьова, І. Соловійова, Ж. Шиф та ін. Сенсорне виховання розумово відсталих дошкільників базується на положеннях розроблених Л. Виготським, П. Гальпериним, В. Давидовим, О. Запорожцем, О. Леонтєєвим, Д. Ельконіним та ін.

Теоретико-практичні аспекти досліджень у галузі спеціальної дошкільної педагогіки і психології щодо впливу раннього розвитку інтелектуального компоненту на подальше навчання дітей з особливими потребами у школі досліджували Л. Венгер, Г. Вигодська, О. Катаєва, І. Кузава, Є. Леонгард, Є. Стребєлева, М. Шеремет та ін.

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість у сучасній педагогічній теорії та практиці, визначені суперечності зумовили вибір теми дипломної роботи магістра: *«Розвиток сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями»*.

Об'єкт дослідження – сенсорна діяльність дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Предметом дослідження є програма розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Мета роботи – дослідити розвиток сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

2. Розробити методику дослідження розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

3. Дослідити розвиток сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

4. Розробити програму розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження з метою з'ясування стану її вивчення, узагальнення та систематизація теоретичних положень;

емпіричні: констатувальний експеримент, що містить анкетування вихователів; методики на визначення рівня сформованості сенсорних еталонів дошкільників з типовим розвитком та дошкільників з інтелектуальними порушеннями; порівняльний аналіз рівня сформованості сенсорних еталонів у дошкільників з типовим розвитком та дошкільників з інтелектуальними порушеннями; систематизацію та узагальнення результатів проведеного емпіричного дослідження;

статистичні: кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що матеріали дипломної роботи магістра можуть використовуватись студентами при вивченні психології дитини з інтелектуальними порушеннями, психодіагностиці тощо; проходженні психологічної та педагогічної практики; вихователями, психологами закладів з інклюзивним та спеціальним навчанням, фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів у процесі психодіагностичної роботи з дітьми, які мають інтелектуальні порушення.

Експериментальною базою проведення дослідження є Заліщицький обласний багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр (Тернопільська область).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра були апробовані на XXX Міжнародній науковій інтернет конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (15 лютого 2021 р., університет Григорія Сковороди в Переяславі) та науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2020 р.

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю у збірнику матеріалів XXVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Чорненька І.І. Теоретичний аналіз проблеми інтелектуальних порушень у дошкільників. «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів XXX Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 15 лютого 2021 р. Переяслав, 2021. Вип. 27. 272 с., С. 152-155).

Дипломна робота магістра складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (95 найменувань), додатків. Загальний обсяг дипломної роботи магістра 102 сторінки, з них – 94 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі магістра зроблені теоретичні узагальнення основних результатів дослідження та представлено практичне розв'язання проблеми розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Результати проведеного дослідження свідчать про ефективність виконання поставлених завдань дослідження, що в свою чергу дає нам підстави для формулювання наступних *висновків*:

1. Здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Визначено проблеми інтелектуальних порушень дошкільників в психолого-педагогічній літературі. Відповідно до даних ООН, у світі налічується приблизно 450 мільйонів людей з порушеннями психічного та фізичного розвитку. Дані Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ) свідчать, що народжуваність дітей з вадами розвитку у світі досягає 13%. Серед них 3% дітей народжуються з недоліками інтелекту, 10% – з іншими фізичними та психічними вадами розвитку, а всього у світі налічується майже 200 мільйонів дітей з обмеженими можливостями. Отже, проблема навчання та виховання дітей з порушенням інтелектуального розвитку (розумово відсталих дітей) не втрачає своєї актуальності та масштабності, особливо на теренах України, яка переживає своє політичне та соціально-економічне становлення. Встановлено, що розумова відсталість це – група патологічних станів, що характеризується порушенням системної взаємодії між інтелектуальною та афективними сферами пізнавальної діяльності, що виявляється в загальному психічному недорозвитку з домінантним інтелектуальним дефектом та ускладненнями в соціальній адаптації.

Проаналізовано особливості розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Розвиток сенсорної діяльності розглядається як процес спрямований на розвиток дитини, що відбувається під керівництвом педагога і містить спеціальний зміст, форми і методи роботи. У процесі цілеспрямованого навчання відбувається становлення сприймання, формується

орієнтувально-пошукова діяльність, створюються умови для засвоєння дітьми систем сенсорних еталонів та позначення їх словом. В процесі сенсорного розвитку здійснюється ознайомлення дітей із основними різновидами зорових, слухових, кінетичних, кінестетичних, тактильно-рухових та інших відчуттів, та навчання дітей обстеженню предметів та явищ дійсності, формування у них узагальнених способів такого обстеження.

Окреслено роль дидактичних ігор у сенсорному розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Визначено, що дидактичні ігри відіграють вирішальну роль для сенсорного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями. За допомогою ігор та іграшок, різних предметів, картинок, з якими відбувається взаємодія, в дитини відбувається накопичення чуттєвого досвіду. Розбираючи і складаючи мотрійку, підбираючи парні картинки, вона вчиться розрізняти і називати розмір, форму, колір та інші ознаки предметів.

2. Розроблено методикау дослідження розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Основною метою констатувального етапу нашого дослідження стало вивчення стану та наявного рівня сформованості сенсорних еталонів у дошкільників з інтелектуальними порушеннями, визначення критеріїв, показників та вибір відповідних методик діагностики.

Констатувальний етап дослідження був проведений у таких напрямках: визначення рівня обізнаності вихователів з метою та завданнями сенсорного розвитку дошкільників за допомогою анкетування; визначення критеріїв та показників сенсорного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями; діагностика рівня сформованості сенсорних еталонів у дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Основними методами, які були використані під час проведення констатувального етапу експериментального дослідження стали: спостереження; анкетування; бесіди; експериментальні завдання (психодіагностичні тести); порівняльний аналіз розвитку рівня сформованості сенсорних еталонів у дошкільників із типовим розвитком та у дошкільників з інтелектуальними порушеннями; методи математичної статистики.

3. Досліджено розвиток сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями. На *першому етапі* констатувального експерименту нами було визначено рівень обізнаності вихователів щодо мети та завдань сенсорного розвитку дошкільників за допомогою анкетування. Всього в опитуванні прийняло участь 20 вихователів Заліщицького обласного багатoproфільного навчально-реабілітаційного центру, Тернопільської області, які працюють у дошкільних групах. За результатами анкетування та бесід з вихователями було визначено, що незважаючи на те, що більшість педагогічного складу має спеціальну освіту та вважає наявні знання достатніми для розвитку сенсорних еталонів у дошкільників з інтелектуальними порушеннями, більше третини вихователів визнають наявність потреби у спеціальних знаннях щодо здійснення сенсорного розвитку у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

На *другому етапі* констатувального експерименту нами були визначені основні *критерії та показники* рівня сформованості сенсорних еталонів у дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Критерії: обізнаність дітей із сенсорними еталонами (обізнаність із кольором, обізнаність із формою, обізнаність із величиною, орієнтування в просторі) та співвідношення якостей і властивостей предметів із сенсорними еталонами (уміння виконувати дії ідентифікації, уміння виконувати дії із співвіднесенням з еталоном, уміння виконувати дії перцептивного моделювання). Спираючись на визначені критерії і показники, урахувавши психологічні особливості дітей дошкільного віку, а також вимоги програм навчання і виховання дошкільників, схарактеризовані *рівні сенсорного розвитку* дітей дошкільного віку: високий, достатній, середній і низький.

В дослідженні прийняли участь дошкільники 5-7 років із типовим рівнем розвитку – 11 дітей та дошкільники 5-7 років з інтелектуальними порушеннями – 10 дітей, які навчаються у Заліщицькому обласному багатoproфільному навчально-реабілітаційного центрі, Тернопільської області.

Метою педагогічного експерименту було визначення рівня сформованості сенсорних етелонів у дошкільників, засобами дидактичних ігор та методик. Респондентів було розподілено на дві групи: дошкільників із типовим рівнем розвитку та дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Визначено, що більшість дітей із типовим розвитком (63,6 %) були віднесені до достатнього рівня сенсорного розвитку. У свою чергу високого рівня сенсорного розвитку досягла незначна кількість дітей із типовим розвитком (27,3 %). Середній рівень сформованості сенсорних еталонів характерний для 9,1% дошкільників із типовим розвитком та 20% дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Негативним фактом є те, що 80% дітей з інтелектуальними порушеннями не впорались із запропонованими завданнями і були віднесені до низького рівня сенсорного розвитку.

Таким чином, за допомогою отриманих результатів можемо констатувати, що в більшості дітей з інтелектуальними порушеннями спостерігається загалом недостатній рівень сенсорного розвитку. Результати виконання дітьми діагностичних завдань дозволили визначити основні напрями роботи, спрямованої на підвищення рівня сенсорного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями, а також зміст конкретних завдань.

4. Розробили програму розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями. З метою організації розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями, нами була розроблена та апробована комплексна програма «Я пізнаю світ».

Метою формувального етапу експерименту була розробка програми розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями в умовах багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру.

Корекційно-розвивальними завданнями програми стали: розширення уявлень про навколишній світ; розвиток довільної уваги, її концентрації та обсягу; розвиток пам'яті; розвиток фонематичного слуху; розвиток мислення, розумових операцій (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація); розвиток дрібної моторики пальців рук; удосконалення навичок спілкування, уміння

працювати у групі; розвиток особистісних якостей (дисциплінованості, організованості, вольової регуляції, вміння діяти за зразком).

Важливою особливістю реалізації програми була спеціально облаштована сенсорна кімната. Тривалість занять 20-30 хвилин. Заняття проводилися з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дошкільників. Проводилися як індивідуальні, так і групові заняття (4-6 дітей).

Зміст програми розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями «Я пізнаю світ» розроблений з урахуванням: вікових та індивідуальних особливостей дітей; специфіки розвитку психічних процесів дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Зміст програми включав 8 основних компонентів: розвиток моторики; розвиток тактильно-рухового сприймання; сприймання форми, величини, кольору; конструювання предметів; розвиток зорового сприймання; сприймання особливих властивостей предметів через розвиток дотику, нюху, смакових якостей; розвиток слухового сприймання та слухової пам'яті; сприймання простору; сприймання часу.

Проведене дослідження не вичерпує усіх питань цієї теми та потребує подальшої роботи у цьому напрямі, що передбачає апробацію розробленої програми розвитку сенсорної діяльності дошкільників з інтелектуальними порушеннями в умовах багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтхауз Д. Колір, форма, кількість : досвід роботи з розвитку пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку / Укр. пер. з нім. під редакцією В.В. Юршайкіна. Москва : Просвещение, 2004. 64 с.
2. Башаевой Т. В. Розвиток сприйняття в дітей. Форма, колір, звук. Попул. посібник для батьків та педагогів. Ярославль: Академія розвитку, 2007. 237 с.
3. Березка С. В. Особливості застосування арт-терапії у роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Херсон, 2018. № 1. С. 208-214.
4. Блеч Г.О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації та дидактичний матеріал з формування уявлень про навколишнє середовище) / Г.О. Блеч. К., 2012. 96 с.
5. Венгер Л. А., Пилюгіна З.Г., Зенгер Н.Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка. Москва : Просвещение, 2008. 218 с.
6. Венгер Л. А. Сенсорное воспитание дошкольников [Текст] / Л. А. Венгер, В. С. Мухина // Дошкольное воспитание. 2004. №13. С. 4-24.
7. Виготський Л. С. Педагогічна психологія / За ред. В.В. Давидова. Москва : Педагогіка, 2001. 480 с.
8. Внук О. Д. Сенсорний розвиток дітей раннього віку / О.Д. Внук // Дошкільний навчальний заклад. 2011. № 8. С. 29-32.
9. Войлокова Е. Ф., Андрухович Ю. В., Ковалева Л. Ю. Сенсорное воспитание дошкольников с интеллектуальной недостаточностью: учебнометодическое пособие. Санкт-Петербург : КАРО, 2005. 304 с.
10. Войтюк І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями розвитку засобами нетрадиційної зображувальної

діяльності [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 330 с.

11. Воспитание сенсорной культуры ребенка. Книга для воспитателя детского сада / [под ред. Л.А. Венгера]. М. : Просвещение, 1968. 143 с.

12. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии /Л.С. Выготский (сост. Т. М. Лифанова). М. : Просвещение, 1995. 527с.

13. Грама Г.П. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей другого року життя у найближчому предметному докільлі. Збірник наукових доповідей. II Міжнар. наук.-практ. конфер. «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти (30.05.2016 -31.05.2016). Warshava Wydawca, 2016. С. 78-82.

14. Грама Н.Г. Сенсорне виховання дітей раннього віку. Альманах, Одеса: ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2016. 265 с.

15. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: [Монографія]. Одеса, 2018. 239 с.

16. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників : нав.-метод. посіб. / Н.О. Макаруч, А.М. Висоцька, О.В. Чеботарьова, А.В. Міненко, С.В. Трикоз, Г.О. Блеч., І.В. Бобренко, І.В. Гладченко. К., 2014. 337 с.

17. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія (курс лекцій і практикум): навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О., 2006. 320 с.

18. Дьяченко О. Дошкільний вік: психологічні підстави освітньої роботи з розвитку здібностей // Дошкільне виховання. 2015. № 1. С. 46-50.

19. Ельконін Д. Б. Психологія гри. 2 изд. Москва : Владос, 2009. 359 с.

20. Загальна психологія. Підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. За заг. ред. С. Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.

21. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (Редакція станом на 24.06.2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

22. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

23. Запорожець А. В. Сенсорне виховання дошкільнят. Москва : Просвітництво, 2003. 365 с.

24. Засенко В.В. Компетентнісний підхід як теоретико-методологічна основа розбудови освіти дітей з особливими потребами / В.В. Засенко, Л.І. Прохоренко // Практична психологія в інклюзивному середовищі: матеріали І Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 21.02.2019 / За заг. ред. В. А. Вінс, Т. М. Кузьменко, І. М. Зозуля ПереяславХмельницький: Видавець Я. М. Домбровська., 2019. С. 17-22. <https://lib.iitta.gov.ua/715928/>

25. Засенко В.В. Спеціальна освіта: кроки до змін / В.В. Засенко // Особлива дитина: навчання і виховання. 2017. № 1. С. 7-12. <https://lib.iitta.gov.ua/712960/>

26. Колір. Форма. Величина. Число : для кожної дитини, родини, вихователя, вчителя / Л.В. Артемова. К. : Томіріс, 2017. 176 с.

27. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

28. Компанець Н.М., Луценко І.В. Навчально-методичний посібник «Моделювання індивідуального розвитку дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного ДНЗ». / Н.М. Компанець, І.В. Луценко. К., 2018. 66 с.

29. Кононенко Н.В. Формування системності професійно-педагогічних знань майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Наталія Вячеславівна Кононенко: автореф. дис. канд. пед. наук; 13.00.08 / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет (Одеса) імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2017. 24 с.

30. Концепція Нової української школи <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf>

31. Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених 20 березня 2019 року : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 184 с.

32. Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку : навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків / В.М. Кошель. Чернігів : ФОП Баликіна О.В., 2019. 160 с.

33. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку / навчально-методичний посібник / авт.: Чеботарьова О. В., Трикоз С. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Бобренко І. В., Королько Н. І., Дмитрієва І. В., Остапенко Л. І., Тарновська Л. І., Гломозда І. В., Чухліб О. А., Стрілець Л. В. К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 90 с.

34. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5-10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку / навч.-метод. посіб. / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко, Н.А. Ярмола, Королько Н.І., Мальчевська О.П., Сенник А.В., Дзядевич Л. Г., Дмитрієва І. В., Остапенко Л.І., Тарновська Л.І., Кликова С.О., Голомозда І.В., Чухліб О. А., Колодзейська Н.М. К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 120 с.
<https://lib.iitta.gov.ua/718297/>

35. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів спеціальної загальноосвітньої (допоміжної) школи для дітей з порушеннями розумового розвитку (проект) / Під ред. О.П. Хохліної. Київ-Луганськ. 2002. 91 с.

36. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку : навч.-метод. посіб. / О.В. Чеботарьова, С.В. Трикоз, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, І.В. Бобренко, Королько Н.І., Дмитрієва І. В., Остапенко Л.І., Тарновська Л.І., Гломозда І. В, Чухліб О. А., Стрілець Л. В. К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2016. 87 с.
<https://lib.iitta.gov.ua/707790/>

37. Кукуруза Г. В. Психологічна модель раннього втручання : допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : монографія. Х. : Точка, 2013. 244 с.

38. Лист Міністерства освіти і науки України «Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році» від 31.08.2020 року № 1/9-495 <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimipotrebami-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20202021-navchalnomu-roci>

39. Малікова Ю. В. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Юлія Віталіївна Малікова; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 260 с.

40. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого / Ю. В. Малікова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наукових праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2000. № 3-4. С. 151-153.

41. Методичні рекомендації «Основи діагностичної діяльності корекційного педагога в роботі з дітьми з комплексними порушеннями розвитку» / навч.-метод. посіб. / О.В. Чеботарьова, І.В. Гладченко, Н.А. Ярмола. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 46 с. <https://lib.iitta.gov.ua/718307/>

42. Миронова С. П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : монографія. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. 304 с.

43. Михальська С.А. Психологія мовленнєвої поведінки дитини 5-7 років життя [Текст] : дис. ... докт. псих. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. 512 с.

44. Мусевич В. С. Феномени сенсорного розвитку дітей : підручник для студ. вузів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2014. 210 с.

45. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів першого класу у Новій українській школі» від 20.08.2018 року № 924 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0924729-18#n6>

46. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів третіх і четвертих класів Нової української школи» від 16.09.2020 року № 1146 <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodoocinyuvannya-rezultativ-navchannya-uchniv-tretih-i-chetvertih-klasiv-novoyiukrayinskoyi-shkoli>

47. Непомняща І. Розвиток словесної творчості у дітей раннього віку в умовах ДНЗ // ПНПУ ім. К.Д. Ушинського // Педагогічний альманах //зб. студ. наук. статей м. Одеса, 2015. С. 240-244

48. Нова українська школа : poradnyk dlya vchytelya / Під заг. ред. Бібік Н. М. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. <https://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>

49. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Олійник Лія Миколаївна. Київ, 2005. 209 с.

50. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу: навч.-метод. посіб. / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, С.В. Трикоз, А.В. Міненко та ін.: За наук. ред. О.В.Чеботарьової, І.В. Гладченко. К., ІСП НАПН України, 2016. 148 с. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/707272/>

51. Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями : навч.-метод. посіб. / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Бобренко, І.В. Гладченко, О.І. Мякушко, С.В. Трикоз, І.В. Сухіна, Н.А. Ярмола. За наук. ред.: О.В. Чеботарьової, І.В. Сухіної. К. : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 450 с. <https://lib.iitta.gov.ua/718292>Павелків Р.В.,

Цигипало О.П. Дитяча психологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ-Рівне, 2006. 525 с.

52. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / С.П. Миронова. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.

53. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва / Н. Сех // Молодь і ринок. 2018. № 9. С. 150-154.

54. Половенко О. Л. Заняття по сенсорному вихованню (з дітьми раннього віку): посібник для вихователів дит. садка. Київ : Знання, 2013. 96 с.

55. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: [навч. посіб. для студ.вищ. навч. закладів] / Т. І. Поніманська. Київ : «Академ-видав», 2006. 456 с.

56. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.18 р. № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

57. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.19 р. № 688 «Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>

58. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток психомоторики та сенсорних процесів» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями / Т.Я. Жук, С.В. Трикоз. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. К., 2018. 84 с.

59. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку : навч.-метод. посіб. / За науковою редакцією Л. А. Федорович. Укладачі : І. В. Макаренко, Л. А. Федорович. Кременчук : Християнська Зоря, 2008. 217 с.

60. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988 «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>

61. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 592-р «Про внесення змін до розпоряджень Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988 і від 13 грудня 2017 р. № 903»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/592-2018-%D1%80#Text>
62. Сенсорний розвиток дошкільнят. Ранній вік / М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 192 с.
63. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. 3-4 роки: Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. Минск : Харвест, М., ООО «Издательство АСТ», 2001., 800 с.
64. Супрун М.О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.): Монографія. К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 328 с. <http://lib.iitta.gov.ua/707135/>
65. Сухіна І.В. Гіперактивна дитина / І.В. Сухіна. – Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с. <https://lib.iitta.gov.ua/711316/>
66. Таранченко О. М., Федоренко О. Ф. Концепція розвитку національної системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні / О. М. Таранченко, О. Ф. Федоренко // Особлива дитина : навчання і виховання, 2015. № 1. С. 26-33.
67. Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: Навчально-методичний посібник / Г. С. Тарасенко. Київ : Вид-во «Ліра-К», 2010. 320 с.
68. Тарасова В.В. Навчання та виховання дітей із порушенням інтелекту : навчально-методичний посібник / В.В.Тарасова. Харків, 2017. 125 с.
69. Татьянчикова І.В. Психолого-педагогічне вивчення соціалізації дітей з інтелектуальними вадами в межах спеціального навчального / наук.-метод. посіб. / І. В. Татьянчикова. Слов'ян. держ. пед. ун-т. Слов'янськ, 2011. 220 с.
70. Теорія і практика інклюзивної освіти [навчально-методичний посібник] / Упорядник Бондар К. М. [2-ге вид., доп.]. Проект «Підтримка інклюзивної освіти у м. Кривий Ріг», 2019. 170 с.
71. Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 1 класів з інтелектуальними порушеннями /

О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, Н.А. Ярмола, І.В. Гладченко, Н.І. Королько, І.В. Дмитрієва, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко, І.В. Голомозда, О.А. Чухліб. К., ІСП НАПН України, 2018. 74 с. <https://lib.iitta.gov.ua/712585/>

72. Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 2 класу з порушеннями інтелектуального розвитку / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, Л.І. Остапенко, Н.А. Ярмола, І.В. Гладченко, Н.І. Королько, І.В. Дмитрієва, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко, І.В. Голомозда, О.А. Чухліб. К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 82 с. <https://lib.iitta.gov.ua/719176/>

73. Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 3 класу з порушеннями інтелектуального розвитку / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, Л.І. Остапенко, Н.А. Ярмола, І.В. Гладченко, Н.І. Королько, І.В. Дмитрієва, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко, І.В. Голомозда, О.А. Чухліб. К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. – 80 с. <https://lib.iitta.gov.ua/719177/>

74. Тригубляк О. І. Сенсорне виховання як засіб корекції психофізичного розвитку дітей дошкільного віку. Кам'янецьПодільський багатoproфільний навч.-реабілітац центр, 2011. 46 с

75. Трикоз С.В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С.В. Трикоз, Г.О. Блеч. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с. <https://lib.iitta.gov.ua/711320/>

76. Трикоз С.В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з сенсорного виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) / С.В.Трикоз. К., 2013. 112 с.

77. Усі заняття в групі раннього віку. 3-й рік життя. [Текст] /Уклад. О.А Шевцова. Х. : ВГ « Основа», 2015. 222 с.

78. Утьосова М.М. Діагностика сприймання простору в дошкільників з інтелектуальними порушеннями // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Випуск №12 (2019) (<https://aqce.com.ua/vipusk-n12->

2019/diagnosis-of-perception-of-space-in-preschool-children-with-intellectual-disabilities.html)

79. Федорович А. В. Особливості ознайомлення дітей з кольором у системі сенсорного виховання Марії Монтесорі. Київ: Молодь і ринок, 2016. № 9. С. 53–57.

80. Хіля А. В. Виховання у дітей з функціональними обмеженнями ціннісного ставлення до життя засобами арт-терапії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Вінниця, 2017. 22 с.

81. Чеботарьова О.В. Дитина із синдромом Дауна / О.В. Чеботарьова, І.В. Гладченко, А. Василенко-ван де Рей, Н.І. Ліщук. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 48 с. <https://lib.iitta.gov.ua/711322/>

82. Чеботарьова О.В. Дитина із церебральним паралічем / О.В. Чеботарьова, Л.В. Коваль, Е.А. Данілавічюте. Харків : «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с. <https://lib.iitta.gov.ua/711323/>

83. Шайкина О. С. Сенсорное воспитание детей раннего возраста в процессе предметной игры. Екатеринбург, 2017. 83 с

84. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

85. Шевцова Я. В. Особливості порушень психомоторного розвитку у розумово відсталих молодших школярів : автореф. дис. ... канд. псих. наук / НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. Київ, 2015. 20 с.

86. Шипицына Л. М. Психология детей с нарушениями функций опорнодвигательного аппарата : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / Л. М. Шипицына, И. И. Мамайчук. М. : ВЛАДОС, 2004. 368 с.

87. Шульженко Д. І. Корекційно-педагогічні та психокорекційні тенденції реабілітаційного процесу дітей з порушенням розвитку: світовий досвід та реалії його застосування в Україні. URL: http://www.shodinki.com/publ/materiali_dshulzhenko/shulzhenko/2-1-0-30

88. Щербенюк А.В. Теоретичний аналіз проблеми розвитку інтелекту у дітей молодшого шкільного віку. // *Psychological journal*. Volume 5. Issue 4., 2019. С. 53-66
89. Caruso D. R. Relation of an ability measure of emotional intelligence to personality / D. R. Caruso, J. D. Mayer, P. Salovey // *Journal of Personality Assessment*. 2002. V. 79. P. 306-320.
90. Coelho L., Chaves E., Vasconcelos S., Fonteles M., De Sousa F., Vi-ana G. Attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) in children: neurobiological aspects, diagnosis and therapeutic approach. *Acta Med. Port.* 2010. 23 (4). P. 689-96.
91. Gardner H. *Frames of mind: the theory of multiple intelligence*. NY, 1983.
92. Irina Voityuk. Theoretical and methodological analysis of the problem of intellectual development of personality in psychological and pedagogical literature. *The XXI century education: realities, challenges, development trends: collective monograph* / Ed.: prof. Hanna Tsvietkova. Hameln : Inter GING, 2020. 658 с. Hameln, 2020. С. 153-172. <https://doi.org/10.192219/978-3-946407-09-6>.
93. Mayer J. D. Emotional intelligence meet traditional standard for an intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso // *Intelligence*. 1999. 27. P. 267–298.
94. Myronova S. Method's curative education and psychotherapy technologies in the corrective work with mentally retarded children / S. Myronova // *Actual problems of the correctional education: Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University* / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. Issue 5. Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015. P. 218-228
95. Robert K. Cooper, Ayman Sawaf. *EQ inteligencja emocionalna w organizacji izarzadzaniu* / Robert K. Cooper, Ayman Sawaf. Warszawa, 2000. 423 s.